

İBN HÂLEVEYH'İN GRAMER AÇISINDAN TARTIŞMALI KUR'ÂN KIRAATLARINA YAKLAŞIMI

İsmail GÜLER*

A-HAYATI

Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemezânî.¹ Hemedanlı bir nahiv alimidir.² İlk gençlik yılları hakkında bilgimiz yoktur. 314 h. /926 m. yılında ilim tahsili arzusuyla Bağdat'a gelmiştir.³ Burada dil, nahiv, edebiyat, Kur'ân ilimleri, hadis ve diğer sahaların ileri gelen alimlerinden ilim öğrenmiştir.⁴

İbn Hâleveyh, Bağdat'tan sonra Mekke ve Medîne'ye gitmiş, Medîne'de bir müddet hadîs okutmuştur.⁵ Daha sonra Şam'a geçmiş ve Halep'te Hamdânî sarayında Seyfuddevle'nin çocuklarına hocalık yapmıştır.⁶ Saray hayatı boyunca çeşitli bölgelere seyahatler yapmış ve 370 h. yılında⁷ ölünceye kadar Hamdânî sarayını terketmemiştir.⁸

B- ESERLERİ:

İbn Hâleveyh'in basılı ve yazma halde bulunan birçok eseri vardır. Ancak bizim bu incelemede kullandığımız başlıca iki eseri söz konusudur. Bunlardan ilki "İrâbu Selâsine Sûra mine'l-Kur'âni'l-Kerîm" 1360 h. Dekkan ve 1941 Kahire'de basılmış bir eser olup üzerinde çalışma yapılmamıştır. İkincisi ise yazma halde olup Murad Molla kütüphanesi 84 numarada kayıtlı olan "İrâbu'l-Kırâât" adlı eseridir. 1971 ve 1977 yıllarında Abdul'âl Sâlim el-Mükerrem tarafından basılmış olan "el-Hucce fi'l-Kırââti's-Seb" isimli eser konumuzla ilgili olmasına rağmen müellife ait oluşu hakkında şüpheler bulunduğu için⁹ kullanılmamıştır.

* Yrd. Doç. Dr., U. Ü. İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Öğretim Görevlisi.

¹ es-Suyûtî, Buğyetu'l-Vuât, I/529.

² İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-Ayân, II/178; el-Kıftî, İnbahu'r-Ruvât, I/359.

³ el-Hamevî, Mu'cemu'l-Udebâ, IX/201; es-Safedî, el-Vâfi, XII/323.

⁴ el-Hamevî, a.g.e., IX/201.

⁵ es-Safedî, a.g.e., XII/323.

⁶ İbn Hallikân, a.g.e., II/178.

⁷ İbn Kesîr, el-Bidaye ve'n-Nihâye, XI, 297.

⁸ el-Kıftî, a.g.e., I/360.

⁹ Saîd, Subhî Abdulmun'im, Nisbetu'l-Hucce ile'bni Hâleveyh İftirâun Aleyh, s. 652

C- NAHİV ile İLGİLİ YAPTIĞI TAHLİLLER:

1- HAZF

a- Hareke Harfi

İbn Hâleveyh Arapların geniş davranıp bazan irâb alametini hazfettiklerini, Hamza'nın da (ومكر السيء)¹⁰ âyetinde muzâfun ileyh'in harekesini belirtmeyip sakin okuyuşunun bu anlamda ele alınabileceğini yine Ebû Amr'ın (خادعهم) ve (ينصركم) kelimelerinde irâb alametini belirtmediğini, bu tür okuyuşları hatalı görenlerin Arapların sözlerini bilmeyen kişiler olduklarını söyler.¹¹

b-Kelime Harfi

İbn Hâleveyh irâbda bazen kaide gereği mahzûf kelimeler takdir etme yönüne gider. (وذلك دين القيمة)¹² âyetinde muzâf ve muzâfun ileyh aynı şeyler olmasından dolayı bazılarına göre (وذلك دين الملة القيمة) veya (وذلك دين الحيفية) ve ذلك (القيمة) şeklinde olduğunu ve buna benzer başka âyetlerinde bulunduğunu gösterir.¹³

(والحب ذا العصف)¹⁴ İbn Âmir bunu tek başına (والحب ذو العصف) şeklinde okumuştur ki burada mahzûf bir fiilin mefulu olması gerekir, takdiri (وخلق الحب،) (وأنبت الحب) şeklindedir.¹⁵

Yazarımız (فسحقا)¹⁶ kelimesini iki türlü irâb etmektedir. Ya dua olarak takdiri (الزمه الله سحقا)dır veya her ne kadar bundan fiil türememişse de (ترابا له), (ويلا), (ويحا), gibi mastar olarak mansûbdur.¹⁷

(يدخل في رحمته من يشاء والظالمين أعد لهم عذابا أليما)¹⁸ âyette (الظالمين) kelimesi kendinden önceki mukadder bir fiilden dolayı mansûbdur. Takdiri (وعذب الظالمين)dir. Şâyet bu kelime merfû okunsaydı nahivcilerin ittifakıyla doğru olurdu, çünkü başka bir âyette (والشعراء يتبعهم الغاؤون)¹⁹ şeklinde geçmektedir.²⁰

(إطعاما)²¹ kelimesi Basralılara göre önceki âyette geçen (يتيما) mastarından dolayı mansûbdur. Kûfelilere göre ise mastar, tenvin veya "lâm-ı tarif" alırsa amel etmez. Bu durumda kelime mastardan müştak mahzûf bir fiil ile mansûbdur.²² Yine

¹⁰ Fâtır 43.

¹¹ İrâbu'l-Kırâât, s. 449.

¹² el-Beyyine 5.

¹³ İrâbu Selâsine Sûra, s. 147.

¹⁴ er-Rahmân 12.

¹⁵ İrâbu'l-Kırâât, s. 506.

¹⁶ el-Mülk 11.

¹⁷ İrâbu'l-Kırâât, s. 545.

¹⁸ el-İnsân 31.

¹⁹ eş-Şuarâ 224.

²⁰ İrâbu'l-Kırâât, s. 572.

²¹ el-Beled 15.

²² İrâbu'l-Kırâât, s. 606; İrâbu Selâsine Sûra, s. 91.

bir önceki âyeti Hasanu'l-Basrî (في يوم ذا مسغبة) şeklinde okumuştur ki mahzup bir ismin sıfatı olmaktadır ve takdir (أطعم فقيرا إذا مسغبة) şeklindedir.²³

(من) (إن الساعة آتية أكاد أخفيها)²⁴ âyetin sonuna İbn Hâleveyh anlam gereği (نفسى) takdir etmiştir. Çünkü kıyamet yaratıklara malum değildir. Burada mübalağalı olarak Allah'ın nerede ise kendinden dahi gizleyeceği bir şey kullara nasıl açıklanır anlamı çıkarılmaktadır.²⁵

* (فهدى)²⁶ kelimesinde yazarımız, hidâyet zikredilerek dalâletin hafzedildiğini çünkü bu kelimenin onu da ifade ettiğini el-Ferrâ'dan nakleder ve delil olarak (سراييل تقيكم الحر)²⁷ âyetini getirir; Burada sıcağın koruyan elbiseden bahsedilmekte ve soğuk kelimesi zikredilmemektedir, çünkü elbisenin her ikisinden de koruduğu malumdur.²⁸

(وما أمرنا الا واحد كلمح بالبصر)²⁹ âyette (واحدة) kelimesini çoğunluk merfû okumuştur. el-Ferrâ'nın burada mansûb okunmasına cevaz verdiğini, Arapların buna benzer olarak (إنما العامري عمته) dediklerini ve (عمته) kelimesini (يتعهد عمته) takdiriyle mansûb okuduklarını söylemektedir.³⁰

2- ATIF

a- Mecnûr Zamir Üzerine Atıf

İbn Hâleveyh (والأرحام)³¹ kelimesini Hamza'nın kesreli okuduğunu bunun da mukadder bir (الباء) harf-i ceri ile mümkün olduğunu, Basralıların harf-i ceri tekrar etmeden mecnûr zamir üzerine atıf yaptığı için Hamza'yı hatalı gördüklerini ancak bu okuyuş Hz. Peygamber'den rivâyet edildiğinden kabul edilmesi gerektiğini fakat kendisinin mansûb okuyuşu tercih ettiğini belirtmiştir.³²

b- Yakındaki Mecnûr Kelimeden Dolayı Esreli Okuma "el-Cerr ale'l-Civâr"

(وأرجلكم)³³ âyetinde (أرجلكم) kelimesinin "civâr" üzere mecnûr olduğunu söyleyen görüşe karşı çıkararak bu şekildeki bir kullanımın şair ve atasözlerine has olduğunu, Kur'ân'a uygulamanın doğru olmayacağını söyler.³⁴

²³ İrâbu Selâsîne Sûra, s. 91.

²⁴ Tâhâ 15.

²⁵ İrâbu Selâsîne Sûra, s. 58.

²⁶ el-A'lâ 3.

²⁷ en-Nahl 81.

²⁸ İrâbu Selâsîne Sûra, s. 55.

²⁹ el-Kamer 50.

³⁰ İrâbu Selâsîne Sûra, s. 52.

³¹ en-Nisâ 1.

³² İrâbu'l-Kirâât, s. 78.

³³ el-Mâide 6.

³⁴ İrâbu'l-Kirâât, s. 99.

c- İki Âmil Üzerine Atf

(آيات) Hamza ve Kîsâî (وما يبيت من دابة و تصريف الرياح آيات)³⁵ âyetinde kelimesinin son harfini nasb mahallinde olarak kesreli okumuş ve bir önceki âyette geçen (ان)ye atfetmişlerdir. el-Muberrid bu durumda (ان) ve (في) harflerinden oluşan iki âmil üzerine yapılmış gibi gözüken bu karışık atfı hatalı bulmuştur. Ahfeş ise (مررت بزيد في الدار والحجرة عمرو) örneğinde olduğu gibi iki âmil üzerine atfı caiz görmüştür.³⁶ Aynı şekilde (فيشربها بإسحاق و من وراء إسحاق يعقوب) âyetinde bazı nahivcilerin (يعقوب) kelimesini mecrûr kabul edip gayru'l-munsarif olduğundan kesre gözümediği görüşünü aktararak yukarıdaki kaide gereği kabul edilmediğini belirtmiştir.³⁸

d- Mahal Üzerine Atf

(أكون) İbn Âmir (لولا أخرتني الى أجل قريب فأصدق وأكن من الصالحين)³⁹ diye mansûb okumuş ve (فأصدق) üzerine atfetmiştir. Çoğunluk ise meczum olarak (أكن) diye okumuşlardır. İbn Hâleveyh'e göre bu kelimenin meczum oluşu (الفاء) harfinin (أصدق)ın başına gelmeden önceki mahal üzerine matuftur. Bu durumda takdir (هلا أخرتني أصدق وأكن) şeklindedir. Buna nahivciler "el-atf ale'l-mevdî" demektedirler.⁴⁰

e- Atf Harflerinden Sonra Gelen Emir Lâmi

Sibeveyh Arapların çok kullanımdan dolayı (الواو) ve (الفاء)dan sonra gelen emir lâmını (فلينظر) ve (وليضرب) de olduğu gibi sakın okuduklarını söylemiştir.⁴¹ el-Müberraîd ise (فلينظر)da sakın okunmasını uygun bulurken iki ayrı kelime oldukları için (ثم ليقطع)da hatalı olduğunu söylemiş,⁴² İbnu'n-Nehhâs hatalı olduğunu söylememekle beraber bunun fesâhatten uzak bir kullanım olduğunu söylemiştir.⁴³

İbn Hâleveyh bunların aksine her üç harften (ثم الفاء- الواو) sonra gelen emir lâmının sakın olabileceğini ve (فلينظر)⁴⁴ (ثم ليقطع)⁴⁵ ve (ثم ليقصوا)⁴⁶ âyetlerinde de sakın olduğunu, ancak bu sükûnun ârizî, kesrenin ise aslî olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷

³⁵ el-Câsiye 4.

³⁶ İrâbu'l-Kırâât, s. 503.

³⁷ Hûd 71.

³⁸ İrâbu'l-Kırâât, s. 202.

³⁹ el-Münâfikûn 10.

⁴⁰ İrâbu'l-Kırâât, s. 539.

⁴¹ Sibeveyh, el-Kitâb, IV/151.

⁴² el-Müberraîd, el-Muktedab, II/134

⁴³ İbnu'n-Nehhâs, İrâbu'l-Kur'ân, II/393.

⁴⁴ et-Târik 5.

⁴⁵ el-Hac 15.

⁴⁶ el-Hac 29.

⁴⁷ İrâbu Selâsine Sûra, s. 42.

3- İZÂFET

a- Zarfların Fiillere İzâfeti

Nahivcilere göre zarflar fiillere izâfet edilir ve murab olur.⁴⁸ Ancak İbn Hâleveyh (ومن خزي يومئذ)⁴⁹ âyetinde ve benzerlerinde bazılarının (خزي) kelimesini tensivsiz okuduğunu bu durumda (يوم) kelimesini hem mecrûr hem de mansûb okumanın caiz olduğunu ve mansûb okuyanın iki delili bulunduğunu; Birincisi, (يوم) kelimesi ile (إذ)in (خمسة عشر) gibi tek kelime kabul edilebileceğini (mebnî olacağını) bundan dolayı mansûb okuduğunu, ikincisi ise, normalde harflere ve fiillere izâfet yapılmayıp (يوم), (إذ) harfine izâfet edildiğinden normalin dışına çıkıp mebnî olduğunu bu hükmün diğerleri için de geçerli olduğunu bu yüzden Nâfi'in (هذا يوم ينفع الصادقين صدقهم)⁵⁰ âyetinde (يوم) kelimesini fethalı okuduğunu söylemiştir.⁵¹

b- Bir Kelimenin Kendine Veya Sıfatına İzâfeti

(وذلك دين القيمة)⁵² âyetinde (دين)in (القيمة)ye izâfe edildiğini, Arapların bu şekli kullandığını söylemekte ve (حب الحصيد) ile (صلاة الظهر) örneklerini vermektedir.⁵³

Yine (علم اليقين)⁵⁴ şeklinde yapılmış olan izâfet ile ilgili olarak Kûfelilerin "bir şey kendisine izâfet edilmez" deyip birinci kelimeyi tür ikinciyi ise cins olarak tayin ederek iki aynı şey olmaktan çıkardıktan sonra izâfe ettiklerini, el-Müberrid'in ise araya bir kelime takdir edip (صلاة وقت الظهر) şeklinde açıkladığını söylemektedir.⁵⁵

4- NÂSİH HARFLER

(إن هذان لساحران)⁵⁶ âyetinde üç tür okuyuş vardır:

- 1- İbn Kesîr ve Hafs⁵⁷ (إن)yi şeddesiz okumuşlardır. Buna göre ya (إن) amel etmez sonrası müptedâ ve haber olur, ya da (إن) olumsuz (ما) anlamına gelir, (اللام) ise (الا) anlamındadır. Takdir (ما هذان الا ساحران) şeklindedir. Bu iki teveli Kûfeliler benimsemiştir.⁵⁸

⁴⁸ Sîbeveyh, a.g.e., III/117.

⁴⁹ Hüd 66.

⁵⁰ el-Mâide 119.

⁵¹ İrâbu'l-Kirâât, s. 199.

⁵² el-Beyyine 5.

⁵³ İrâbu Selâsine Sûra, s. 147.

⁵⁴ et-Tekâsur 5.

⁵⁵ İrâbu Selâsine Sûra, s. 169.

⁵⁶ Tâhâ 63.

⁵⁷ Ebû Zur'a , Huccetu'l-Kirâât, s. 456.

⁵⁸ İbnu'l-Enbârî, el-Beyân, II/146.

- 2- Çoğunluk (إن هذان لساحران) biçiminde okumuşlardır.⁵⁹ Burada (إن) şeddeli okunduğu için amel etmesi gerekmektedir. ez-Zeccâc, (إن)nin (نعم) manasına geldiğini iddia etmiştir.⁶⁰ Fâkat bu kelimenin (نعم) anlamında kullanımının şaz olduğundan ve lâmin müptedânın haberinin başına gelmediğinden dolayı tenkit edilmiştir.⁶¹ İbn Hişâm biz izâh daha getirerek bazı Arap kabilelerinin müsennâyı her üç halde de elif ile okuduklarını söyler.⁶²
- 3- Üçüncü şekil Ebû Amr'ın (إن هذين لساحران) okuyuşudur.⁶³ Bu, Arapça kaidelerine uygun okuyuş şekli olmakla beraber mushafın yazısına uymadığı gerekçesi ile kabul edilmemiştir.⁶⁴

Yazarımız bu âyete temas ederek görüşlerini dile getirir ve mushaf yazısına uymadığı için tenkid edilen Ebû Amr'ın kıraatını benimseyerek müsennâyı her üç halde elif ile okuyan Belharis b. Kab lehçesinin şaz olup Kur'ân'a uygulanamayacağını, çünkü İbn Mesûd'un (عتى حين) şeklinde Huzeyl lehçesi ile okuttuğunu duyan Hz. Ömer'in İbn Mesud'u ikaz ettiğini söyler. Kur'ân'ın Kureyş lehçesine uygun okunup, buna göre gerekli tevillerin yapılmasını savunur. Hz. Osman'dan rivâyet edilen ve Kur'ân yazımında bazı hatalar olduğunu söyleyen haberde geçen hata kelimesinin meşhur lehçeye göre yazmadılar anlamına gelebileceğini söyler ve Ebû Amr'ın mushaf yazısına uymayarak doğrusunu okumakta haklı olduğunu savunur.⁶⁵

5- NÂKİS FİİLLER

a- (كان)nin İsmi ve Haberi

(عاقبة) âyetinde Kûfeliler ve İbn Âmir (عاقبة) kelimesini mansûb okumuşlar ve (كان)nin haberi kabul etmişlerdir. İsmi ise (السواى) dır. İbn Hâleveyh burada bir kaide vererek şöyle der; iki isim bir arada bulunur ve biri marife, diğeri nekre olursa nekre haber, marife isim olur. Şâyet her ikisi de marife olursa tercih okuyandır, dilediğini isim, dilediğini de haber yapar.⁶⁷ Ayrıca (وما كان صلاتهم عند البيت الا مكاء و تصديّة)⁶⁸ âyetinde bir rivâyete göre Âsım (صلاتهم) kelimesini mansûb (مكاء) ve (تصديّة) kelimelerini merfû okuduğunu, nahivcilere göre bunun yukarıdaki kaide gereği hata olduğunu söyleyerek böyle bir şeyin ancak şiiir zaruretinden dolayı olabileceğini belirtir.⁶⁹

⁵⁹ Ebû Zur'a, a.g.e., s. 454.

⁶⁰ ez-Zeccâc, Meâni'l-Kur'ân, III/362.

⁶¹ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, s. 57; İbnu'l-Enbârî, a.g.e., II/145.

⁶² İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 47.

⁶³ Ebû Zur'a, a.g.e., s. 454.

⁶⁴ ez-Zeccâc, a.g.e., III/362.

⁶⁵ İrâbu'l-Kırâât, s. 319.

⁶⁶ ez-Zümer 10..

⁶⁷ İrâbu'l-Kırâât, s. 424.

⁶⁸ el-Enfâl 35.

⁶⁹ İrâbu'l-Kırâât, s. 162.

(الآن تكون تجارة حاضرة تديرونها)⁷⁰ âyetinde ise (تجارة) kelimesinin merfû okunuşa göre iki irâbî bulunduğunu, birincisi (كان)nin ismi ve (تديرونها) haberi olduğunu, ikincisi ise (كان)nin tam fiil olup (حدث) veya (وقع) anlamında kullanılıp haber almadığını ifade etmiştir.⁷¹

b- (ليس) ve Buna Benzeyen (ما)

İbn Hâleveyh (ليس)nin kendisinde zamir gizlediğinden dolayı fiil olduğunu belirterek Basralıların görüşünü tercih etmiştir.⁷²

(وما هو بالهزل)⁷³ âyetinde (ليس)ye benzeyen (ما)nın haberini (الباء) harf-i ceri ile alabileceğini, harf-i cer düştüğünde ise mecrûr haberin mansûb olacağını şu âyette (ما هن أمهاتهم) bunun görüldüğünü söylemektedir.⁷⁴ Ancak Âsım buradaki (أمهات) kelimesini merfû okumuştur. Bunun sebebi ise Benû Temîm kabilesinin bu durumda (ما)yı amel ettirmeyip sonrasını müptedâ ve haber yaptıklarını ancak Kur'ân'ın diğer bir âyetinde (ما هذا بشرا)⁷⁵ açıkça Hicaz lehçesine göre (ما)yı amel ettirdiğini açıklamıştır.⁷⁶

SONUÇ

İbn Hâleveyh ana hatları ile Kûfî eğilimlidir. Kûfelilerin genel tavrı olan kıyasa pek fazla başvurmayıp Kur'ân'da geçtiği sabit olan örneklerin kabulü anlayışını onda görmekteyiz. O Kur'ân'da geçen çeşitli okuyuş şekillerinin Arapçaya uygun olup olmadığını araştırmakla beraber bunlar içinden fasih olanı tercih ettiği yerler de olmuştur. Kıraatlardan hatalı buldukları olmakla beraber bunları diğer nahivciler gibi ağır ifadelerle nitelememiştir. Arap lehçelerinin şaz olan kullanımının Kur'ân'a uygulanmasına karşı çıkmıştır.

KAYNAKLAR

- Ebû Zur'a , Abdurrahmân b. Muhammed b. Zencele,
Huccetu'l-Kırâât, tahkik: Saîd el-Efgânî, Beyrut 1982.
el-Hamevî, Yakût,
Mu'cemu'l-Udebâ, Beyrut 1980.
İbn Hâleveyh, el-Huseyn b. Ahmed,
Îrâbu Selâsîne Sûra, Kahire 1941.
Îrâbu'l-Kırâât, yazma Murad Molla 84.
İbn Hallikân,
Vefeyâtu'l-Ayân, tahkik: İhban Abbâs, Beyrut ts.
İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullâh Cemaluddîn,

⁷⁰ el-Bakara 282.

⁷¹ Îrâbu'l-Kırâât, s. 71.

⁷² Îrâbu Selâsîne Sûra, s. 67.

⁷³ el-Mücâdele 2.

⁷⁴ Îrâbu Selâsîne Sûra, s. 52.

⁷⁵ Yûsuf 31.

⁷⁶ Îrâbu'l-Kırâât, s. 530.

- Muğni'l-Lebîb, tahkik: Mâzin el-Mubârek, M. Ali Hamdullâh, İran ts.
- Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, tahkik: M. Muhyiddîn Abdulhamîd, Mısır 1965
- İbn Kesîr, İsmâil,
el-Bidaye ve'n-Nihâye, Beyrut 1966
- İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn,
el-Beyân fî Garîbi İrâbi'l-Kur'ân, tahkik. Tâhâ Abdulhamîd,
Mustafa Sıbâî, Kahire 1969.
- İbnu'n-Nehhâs, Ahmed b. Muhammed,
İrâbu'l-Kur'ân, tahkik: Züheyr Ğâzî Zâhid, Beyrut 1985.
- el-Kıftî, Cemâluddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Yûsuf,
İnbahu'r-Ruvât, alâ Enbâi'n-Nuhât, tahkik: M. Ebu'l-Fadl
İbrâhîm, Kahire 1986.
- el-Muberrid, Muhammed b. Yezîd,
el-Muktedab, tahkik: M. Abdulhâlık Azîme, Beyrut ts.
- es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek,
el-Vâfî bi'l-Vefeyât, Weisbaden 1985.
- Saîd, Subhî Abdulmun'im,
Nisbetu'l-Hucce ile'bni Hâleveyh İftirâun Aleyh, Mecmeu'l-
Luğati'l-Arabiyye Dergisi, yıl 1973, sayı 48, Dımaşk
- Sîbeveyh, Ahmed b. Osman b. Kanber,
el-Kitâb, tahkik: M. Abdüsselâm Harun, Kahire 1983.
- es-Suyûtî, Celâluddîn,
Buğyetu'l-Vuât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât, tahkik: M.
Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut ts.
- ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. Sırrî,
Meâni'l-Kur'ân ve İrâbuhu, tahkik: Abdulcelîl Abduh Şelebî,
Beyrut 1988.